

ОБРАЗ-КОНЦЕПТ ЗІРКИ В ЛІРИЦІ РОЗИ АУСЛЕНДЕР

Кравчук О.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено аналізу образу зірки у творчості Рози Ауслендер. На прикладі віршів розкривається специфіка образу зірки у втіленні ідейно-художніх задумів Р. Ауслендер. Вибрані поезії презентують полісемантичний сакральний образ-концепт зірки у творчості авторки. Проаналізовано образ жовтої зірки як розпізнавального знаку євреїв. Розглянуто образ зірки у віршах-присвятах П. Целану.

Ключові слова: Роза Ауслендер, поезія, образ зірки, розпізнавальний знак, Голокост.

Постановка проблеми. Більшість творців Чернівецької німецькомовної літератури мали єврейське походження. До її старшої генерації, яку виплекала мультикультурна атмосфера Чернівців, належить й поетеса Роза Ауслендер. Після того, як на початку 90-х рр. з'явилися два повних зібрання літературної спадщини авторки, стало можливим скласти загальне уявлення про теми та мотиви у творчості Ауслендер. Досвід життя в ґетто та Голокост стають чи не найбільшим потрясінням в житті авторки та знаходять своє відображення у її творчості.

Після приходу до влади в Німеччині в січні 1933 року Гітлер розпочинає послідовну політику державного антисемітизму. 1 квітня цього ж року прибічники націонал-соціалістичної течії закликали німців бойкотувати підприємства, що належали людям єврейської національності. На вітринах їхніх крамниць з'явилися великі жовті зірки із словом «Jude» (нім. єврей) по центру. Нацисти в такий спосіб намагалися попередити можливих покупців-арійців, що магазин належить євреям.

Розпізнавальні знаки для євреїв з'явилися ще в середні віки в мусульманських та християнських країнах і були частиною антисемітської політики тих часів. Так, вперше такі знаки ввів у IX ст. халіф із династії Аббасидів, Гарун ар-Рашид, який розпорядився, щоб євреї носили жовтий пояс. Приблизно через чотириста років, на Латеранському соборі у 1215 р. було прийнято рішення, що євреї, які живуть в католицьких державах, повинні носити розпізнавальний знак на одязі – жовтий круг [4, с. 103].

В рамках антиєврейської політики уряду Третього рейху було відроджено практику сегрегації євреїв на основі расових критеріїв. Одразу після подій «Кришталевої ночі», першої спланованої нацистами акції фізичного насильства та терору проти єврейського населення Німеччини, шеф поліції безпеки СС, Райнгард Гейдріх, запропонував використовувати розпізнавальний знак для євреїв. У вересні 1939 року, після вторгнення Німеччини на територію Польщі, нацисти оголосили, що крамниці, які належать євреям, повинні бути відмічені особливим знаком. Згодом було видано указ про обов'язкове носіння на одязі «зірки Давида»: всі євреї старше 12 років повинні були носити на рукавах білі пов'язки з голубою шестикутною зіркою. Якщо єврея зупиняли без такого знака, то його чекало суворе покарання або навіть розстріл.

Ця ідея поширилася з території Польщі на всі окуповані нацистами землі. В залежності від території та країни, використовувалися різні

варіанти розпізнавального знаку. Так, в 1941 р. за наказом СС євреї були змушені носити жовту шестикутну зірку на лівій стороні грудей та на спині. На окупованих радянських територіях євреїв також змушували носити розпізнавальні знаки у вигляді зірки Сіона. Так символ, що вивішено тисячоліття тому і мав глибоке значення для народу Давида, був осквернений і прирівняний до тавра, до безликого «порядкового номера», який випалювали в'язням концтаборів.

Походження Рози Ауслендер та її приналежність до єврейського народу відіграли велику роль у творчості поетеси. Це ще за життя авторки відомий літературознавець Гергарт Бауман підкреслював, що єврейський елемент є для Рози Ауслендер есенцією. Його в принципі не можна відділити від її віршів. Хасидські історії, близькість Садагури – резиденція вундеррабі – єврейська містика – Кабала – все це відіграє в неї вирішальну роль [3, с. 93]. Досвід перебування в чернівецькому ґетто, коли кожен день означав уперту боротьбу за життя, наклав особливий відбиток на творчість Р. Ауслендер. У поезіях, в яких авторка тематизує цей страшний період у своєму житті та в житті її народу, дуже часто зустрічаємо образ жовтої зірки. Сама авторка зізнається у своєму поетичному есе: «Зорі – я не змогла видалити їх з моєї повоєнної лірики – з'явилися в іншій констеляції» [1, с. 319]. Поетеса підкреслює, що хоч у її творчості після пережитих подій Голокосту і відбулася кардинальна стилістична переорієнтація, проте її мотиви – «зорі» – залишилися незмінними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ім'я Р. Ауслендер увійшло у вітчизняне літературознавство передусім дякуючи перекладам її поезії у виконанні П. Рихла, автора численних публікацій про життя і творчість буковинської авторки [1, 3, 4]. О. Матійчук у своєму дисертаційному дослідженні вперше проаналізувала генезу поетичного тексту Ауслендер та структурувала основні періоди її творчості, що кардинально різняться між собою за кількістю та якістю поетичних творів [2]. Розвідки окремих аспектів літературної спадщини німецькомовної поетеси належать українським науковцям М. Іваницькій, Т. Гавриліву, Л. Цибенку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри вищесказане, на сьогодні немає детальних досліджень щодо ідейно-образної інтерпретації поезії авторки, пошуку власної ідентичності та ролі мови у творчості Р. Ауслендер. Майже не досліджуються мовно-стильові аспекти творчості поетеси.

Метою статті є аналіз та інтерпретація вибраних поезій Ауслендер, в яких зустрічається образ-концепт зорі, із залученням біографічного, історичного та інтертекстуального контекстів. Планується розглянути на прикладі вибраних поезій, як події Голокосту віддзеркалюються у творчості авторки. У процесі реалізації означеної мети передбачається визначити основні домінанти авторського стилю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливу увагу хочемо звернути на вірш «Біографічна нотатка», в якому авторка у максимально сконцентрованій і стислій формі передає всю суть свого буття. Поетеса згадує з болем про часи Голокосту, втрату батьківщини та її існування – без сталого місця проживання:

Biographische Notiz	Біографічна нотатка
Ich rede von der brennenden Nacht die gelöscht hat der Pruth	Мову веду про палаючу ніч яку загасив Прут
von Trauerweiden Blutbuchen verstummten Nachtigallsang	про верби плакучі криваві буки змовклий спів солов'я
vom gelben Stern auf dem wir stündlich starben in der Galgenzeit [...] [1, с. 154]	про жовту зірку на якій ми щогодини вмирали у часи шибениць [...] (переклад П. Рижла)

Припускаємо, що в першій строфі йдеться про цілком конкретну подію: 6 липня 1941 р. війська СС під командуванням О. Олендорфа зайняли Чернівці й вчинили різню єврейського населення, підпаливши також частину єврейського кварталу міста. Ця подія, свідком якої стала поетеса, ознаменувала початок часу Шоа. Сотні єврейських громадян було зігнано в ліс і розстріляно на високому березі Пруту, де сьогодні пам'ятний знак нагадує про трагедію у перші дні війни. Р. Ауслендер, називаючи у вірші річку, Прут, однозначно окреслює просторовий вимір подій, про які говорить ліричний герой, і відсилає читача до своєї батьківщини – Буковини.

Найбільше у цьому вірші нас цікавить третя строфа, в якій з'являється образ «жовтої зірки», що відразу викликає асоціацію з розпізнавальним знаком. В кінці строфи помічаємо, як Я-перспектива змінюється на Ми-перспективу: *ми щогодини вмирали*. Мова йде про увесь єврейський народ, долю якого розділяє ліричне Я, та з яким авторка, без сумніву, себе ідентифікує.

Образ зірки Давида є доленосним для багатьох євреїв, які пережили часи Шоа. Тому у творчості Розі Ауслендер знаходимо цілу низку поезій, в яких вона звертається до образу саме жовтої зірки, апелюючи до власного трагічного досвіду в гетто та до досвіду людей, які пережили концентраційні табори смерті: «Auch so etwas («І навіть так?»), «Du vergißt» («Ти забуваєш»), «Biographische Notiz» («Біографічна нотатка»),

«Damit kein Licht uns liebe» («Щоб світло нас не кохало»), «Die Formel» («Формула»). Особливо нашу увагу привернули вірші, в яких поетеса експліцитно вживає метафору жовтої зірки на чолі ліричного героя у різних контекстах.

Найперший такий вірш заходимо вже у збірці «Denn wo ist Heimat?» («Де ж бо Вітчизна?») під назвою «Zur Ruh gebracht» («Вгамовані»). Оскільки ми вже знаємо, до цієї збірки ввійшли поезії з періоду 1927-1947 рр., це дає нам змогу припустити, що даний вірш було написано в повоєнні роки. Проаналізувавши даний поетичний текст, нам стає зрозумілим, що ліричне Я, з яким поетеса себе безперечно в цьому тексті ідентифікує, розповідає в минулому часі про ідилію місячної ночі, в передчутті лиха: «Der letzte Vollmond schmeckte süß / wie eine saftigjunge Nuß. / Ich naschte ihn von Traum zu Traum.» (Останній повний місяць був солодким / як ніжно-молодий горіх. / Я смакувала ним від сну до сну.) [6, с. 17]. Вже з перших слів читач розуміє, що такого місяця напевно ще скоро або й зовсім не буде, якщо ліричне Я так насолоджується його світлом. Вже в другій строфі стається подія, яка змінює атмосферу: «Es fiel ein Stern auf meine Stirn / eh ich ihn spürte war er fort: / die Freundin steckte ihn ins Haar» («Зірка впала на моє чоло / поки я відчула вже її не було: подружка заколола її у волосся»). В наступних строфах мова йде про листя клена, яке не відповідає на вітання ліричного героя. Ліричне Я спантеличено запитує листя і вітер, що сталося. В останній строфі місяць заспокоює всіх: «Ein schlankes Wasser war erwacht, / da schwammen alle: Stern und Blatt, / von meinem Mond zur Ruh gebracht» («Тиха вода сколихнулася / там плавали всі: зірки та листя, / вгамовані моїм місяцем») [6, с. 17].

Проаналізувавши поетичний текст, доходимо висновку, що цей вірш відноситься до ранньої творчості поетеси. Строфи почасти римовані: у першій строфі римуються два перші верси: süß – Nuß (ааб), а в останній – перший з третім: erwacht – gebracht (аба). Авторка зберігає пунктуацію.

Цікавим є факт, що у збірці «Die Musik ist zerbrochen» («Музика розколося») знаходимо вірш «Der letzte Vollmond» («Останній повний місяць»), майже ідентичний з попереднім. Авторка змінює назву, повністю прибирає розділові знаки. Цим пояснюється відсутність запитання в третій строфі, яке ліричне Я адресувало листю. У цьому тексті також змінено епітет до слова вітер. Якщо у першій редакції вірша використано вищий ступінь порівняння від прикметника weich (м'який) – weicher (м'якший), то в цьому вірші вітер – ніжний (zärtlich) [7, с. 76]. Як відомо, авторка дуже ретельно працювала над своїми поетичними текстами, і кількість редагованих варіантів могла сягати 25 варіантів. На прикладі цих двох редакцій одного вірша, можемо побачити генезу поетичного стилю авторки.

У наступному вірші «Формула» («Die Formel»), що ввійшов до збірки «Treffpunkt der Winde» («Місце зустрічі вітрів»), теж знаходимо метафоричний образ жовтої зірки. У перших двох строфах ліричне Я запитує у читача, чи знає він алгебраїчну формулу життя і сповіщає, що ангел володіє нею і повітря знає її. Далі ми бачимо, як сонце світить своїм серцем прямо в руку читача,

а небо кладе йому зорі на чоло: «Der Himmel legt dir / Sterne auf Stirn» [9, с. 86]. Після цього ліричне Я сама формує умови для життя: «ти молодий/ поки кохаш / і старий як гіпс / коли надію втрачаш.» Проаналізувавши даний вірш припускаємо, що він був написаний в перехідний період творчості поетеси, коли вона повернулася до написання віршів німецькою мовою, але лише починала змінювати свою манеру письма. Підтвердженням цьому може бути наведена у четвертій строфі рима, яка відсутня у пізній ліриці авторки.

У вірші «Vater unser» («Отче наш») зі збірки «Die Sonne fällt» («Сонце падає») авторка ставить під питання всемогутню силу Отця небесного та Його імені. Вірш, що є свого роду пародією на Господню Молитву, змушує задуматися про заплутані зв'язки єврейства та християнства, про кризу мови та кризу віри після Голокосту:

Vater unser	Отче наш
Vater unser	Отче наш
Nimm zurück deinen Namen	візьми ім'я Твоє назад
wir wagen nicht Kinder zu sein	ми не наважуємось бути дітьми
Wie	Як
mit erstickter Stimme	придушеним голосом
Vater unser sagen	Отче наш казати
Zitronenstern	Цитринова зірка
An die Stirn genagelt [...]	прибита на чоло [...]
	[8, с. 86]

Отець небесний через своє відсторонення та відсутність втратив довіру свого народу. У третій строфі, в якій з'являється зірка Давида як розпізнавальний знак євреїв, християнство переплітається із іудейством. У даному випадку це не просто шматок тканини, а щось більше. Це також символ, що нагадує нам терновий вінець Ісуса. Євреї – обраний народ, але вибраний для жорстокого поводження та ненависті інших народів, як Ісус Христос. Це свого роду злиття Старого та Нового Заповіту. Характерним для цієї поезії є присутність ліричного «ми», що символізує групу покинутих і наляканих дітей, які розчаровані у своєму небесному Отці. Авторка не індивідуалізує страждання, адже йдеться не тільки про її власні відчуття і біль. Ліричне «ми» підкреслює почуття належності до спільноти, у цьому випадку – до спільноти зрадженних.

Узагалі, саме ця форма першої особи множини, тобто ліричне «ми», притаманна абсолютній більшості поезій, які відносимо до циклу лірики про Голокост. Це стосується як поетичних творів Р. Ауслендер, так і інших єврейсько-німецьких поетів.

Земляк Р. Ауслендер, буковинець єврейського походження, Пауль Целан, належить до авторів, яким вона присвячувала свої вірші і хто займав особливе місце на життєвому та творчому шляхові поетеси. Вона познайомилася з Целаном ще у чернівецькому гетто, жителям якого щодня доводилося боротися за життя та шматок хліба. Про цей час поетеса згадує як про най-

страшніший: «Гетто, злидні, жах, депортації у табори смерті. В ті роки ми, друзі, часом таємно зустрічалися, щоб почитати вірші. З нестерпної дійсності було два виходи: впасти у відчай або переселитися в іншу реальність – духовну» [1, с. 319]. Молоді люди, нерідко ризикуючи життям, таємно збиралися і зачитували вірші. Під час однієї з таких зустрічей і познайомились двоє найбільш відомих німецькомовних авторів Буковини. На той час Роза Ауслендер вже видала свою першу поетичну збірку, а Целан лише розпочинав свою поетичну діяльність. У вірші «Eine Stunde Vergessen» («Година забуття») Р. Ауслендер дуже тонко передала тодішню атмосферу: «Прикрашена / жовтою зіркою / я бігла до друзів / щоб показати їм / вірші Целана...» [1, с. 24]. Цей вірш ввійшов до збірки «Ein Stück weiter» («Далі»), що була опублікована у 1979 році. Поетеса згадує події, які відбулися майже півстоліття тому й учасницею яких, їй довелося бути, і віддзеркалює їх в поезії. Вже в першій строфі цього вірша ми зустрічаємо образ зірки, який знаходиться на одязі ліричного Я, з яким авторка, без сумніву, ідентифікує себе. «Жовта зірка» одразу викликає у читача асоціацію з розпізнавальним знаком євреїв.

У 1957 р. Р. Ауслендер здійснила першу кількомісячну повоєнну подорож до Європи. В Парижі вона вперше за багато років зустрічається з уже відомим на той час поетом, П. Целаном. Це була зустріч давніх друзів, які багато пережили та вистраждали разом. Їх розмови стали важливим імпульсом для зміни вектору творчості Рози Ауслендер. Поети засиджувалися до глибокої ночі, читали одне одному вірші, згадували Чернівці. П. Целан ознайомив її з новими тенденціями та іменами німецькомовної літератури повоєнного часу. Він також порадив Р. Ауслендер переглянути свої поетологічні засади.

Вартим уваги, на нашу думку, є факт, що з п'яти поезій-присвят авторові у трьох з них зустрічається образ зірки. Так, інший вірш «Für P.A.» (П.А.) розпочинається словами: «Не шкодував ти нам своїх зірок». Авторка підкреслює приналежність Целана до єврейського народу. Цей вірш належить до раннього періоду творчості поетеси. Розпорядник творчості Р. Ауслендер, Гельмут Браун, у передмові до збірки «Denn wo ist Heimat?», розповідає, що готуючи у 1982 р. підбірку віршів для видавництва S. Fischer, знайшов у шафі близько 400 віршів, які були глибоко заховані і були написані ще в 1927-1947 рр., себто коли поетеса писала ще римовані вірші. [6, с. 127] Він був написаний найімовірніше вже після пережитих страхів війни, коли Р. Ауслендер втратила землю під ногами і не знала, як бути далі. Вона з розпачем ставить в поетичному тексті риторичне та пророче запитання своєму земляку: «Бо де ж вітчизна?». В кінці вірша є примітка поетеси: П.А. – Пауль Анчель (Пауль Целан), яку вона напевно зробила пізніше. Справжнє прізвище автора – Анчель.

В Бухаресті, починаючи 1947 р., автор починає підписувати публікації своїх віршів псевдонімом – Целан.

З глибоким сумом та відчуттям великої втрати навесні 1970 р., Ауслендер дізнається про смерть П. Целана в Парижі. Авторка присвячує

пам'яті свого земляка три поезії: «Пам'яті Пауля Целана», «Могила Пауля Целана», «Пауль Целан». Особливу увагу ми хотіли б звернути на останній вірш:

Paul Celan	Пауль Целан
In hermetischer Stille begraben sein blutendes Wort	У герметичній тиші поховано його спливаюче кров'ю слово
aus der Herzkapsel gepreßt	видавлене з капсули серця
von sternschwarzen Flügeln getragen	що ширяло на крилах чорних зір
dessen Schatten ihn schrecklich erleuchtete	тінь якого так жажно його озорила
[1, с. 126]	(переклад П. Рихла)

У даному вірші авторка віддає останню шану своєму землякові, який багато пережив у своєму житті і не зміг до кінця своїх днів звільнитися від жахить Шоа і пробачити собі, що зміг вижити у вирі тих подій. Р. Ауслендер дуже вдало підбирає метафору слова, яке спливає кров'ю. П. Целан намагався очистити рідну мову від тавра Голокосту, але його власні поетичні слова продовжували кровоточити. Авторка підносить слово Целана на зоряних крилах. Зірки покликанні на-

гадувати про походження автора, про місію його поезії. Невипадковим є вибір поетесою метафори «чорні зорі». Чорний колір – колір суму та меланхолії, є найбільш вживаним у творчості Целана [3, с. 166]. Можливо в такий спосіб поетеса намагається підкреслити особливу спорідненість із автором та вибудувати змістовий місток до іншої метафори – «чорне молоко», оксюморона, який Целан запозичив для своєї знаменитої «Фуґи смерті» з її вірша «Ins Leben» [3, с. 62]. До цього Р. Ауслендер не лише поставилася з розумінням, а й вважала за честь, що великий поет знайшов у її ранній творчості поетичний імпульс для себе.

Висновки і пропозиції. Образ-концепт жовтої зірки, як бачимо, займає важливе місце у творчості Р. Ауслендер та вартий того, щоб його ґрунтовніше дослідити та простежити його витoki й еволюцію у творчості авторки. В статті на основі обраних поезій було показано багатогранність даного образу. Вдалося частково прослідкувати, як після потрясінь Другої світової війни Р. Ауслендер змінює свою поетику, яка не могла залишатися традиційною. Ядро її поетичного вокабуляру залишається незмінним, однак в поетологічній системі вибудовуються інші «констеляції», нові асоціативні паралелі, відбувається зміщення акцентів. Перспективою розробок у визначеному напрямку є дослідження інших образів-концептів у поезії Р. Ауслендер, зокрема, дерев, квітів, птахів та їх визначення їх ролі у творчості авторки.

Список літератури:

1. Ауслендер Р. Час фенікса. Вірші та проза / Роза Ауслендер; Упор. передм. та пер. з нім. Петра Рихла. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2011. – 352 с.
2. Матійчук О.М. Генеза поетичного тексту в творчості Розы Ауслендер: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.04 – література зарубіжних країн / Матійчук Оксана Михайлівна. – Київ, 2009. – 20 с.
3. Рихло П.В. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст: Монографія / П.В. Рихло. – Чернівці: Рута, 2005. – 584 с.
4. Рихло П.В. Шібболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини / П.В. Рихло. – Чернівці: Книги ХХІ, 2008. – 304 с.
5. Телушкин Й. Еврейский мир. Важнейшие знания о еврейском народе, его истории и религии / Й. Телушкин. – Москва: Гешарим – Мосты культуры, 2015. – 624 с.
6. Ausländer Rose. Denn wo ist Heimat? Gedichte – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2000. – 143 s.
7. Ausländer Rose. Die Musik ist zerbrochen. Gedichte – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2002. – 241 s.
8. Ausländer Rose. Die Sonne fällt. Gedichte / Rose Ausländer. – Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 2001. – 177 s.
9. Ausländer Rose. Treffpunkt der Winde. Gedichte – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2002. – 187 s.

Кравчук О.В.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОБРАЗ-КОНЦЕПТ ЗВЕЗДЫ В ЛИРИКЕ РОЗЫ АУСЛЕНДЕР

Аннотация

Статья посвящена анализу образа звезды в творчестве Розы Ауслендер. Её поэзия презентует полисемантический сакральный образ-концепт звезды, который сформировался у поэтессы. На примере стихотворений раскрыта специфика образа звезды в воплощении идейно-художественных замыслов Р. Ауслендер. Исследуется образ жёлтой звезды как отличительный знак евреев. Рассмотрено образ звезды у стихотворениях, посвященных П. Целану.

Ключевые слова: Роза Ауслендер, поэзия, образ звезды, отличительный знак евреев, Холокост.

Kravchuk O.V.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE IMAGE-CONCEPT OF A STAR IN ROSE AUSLÄNDER'S LYRICS

Summary

This article analyzes the image of the star in Rose Ausländer's lyrics. Selected poems present polysemantic sacred image-concept of the star which was formed from the author. The specifics of the image of a star in the implementation of the ideological and artistic ideas of Rose Ausländer are revealed on poems. The attention is focused on the yellow badge as special markings to distinguish Jews. The article describes the image of the star in Ausländer's poems, dedicated to Paul Celan.

Keywords: Rose Ausländer, poetry, the image of a star, special markings, Holocaust.